

Medborgaren och rättsstaten

I *Medborgaren och rättsstaten* har Paul-Anders Paulson valt ut några av *Gustaf Petrén*'s artiklar från 1980 och framåt. Ämnena spänner över ett vitt område. Uppsatserna har ordnats under följande rubriker: folkstyret, justitieombudsmannen, mordet på statsministern, skatter och taxering, domstolar och domare, lagstiftningen. Den "röda tråden" syns helt klart: Varje medborgare och enskild individ har en för ingrepp från den offentliga makten skyddad privatsfär. Medborgarnas kontroll över förvaltningen måste förstärkas. Maktindelningen mellan riksdagen, regeringen och domstolarna måste återinföras. Domstolarna måste våga tänka självständigt, i stället för att i minsta detalj förverkliga politikernas önskemål och vilja.

Paul-Anders Paulson (red): **Medborgaren och rättsstaten**. Timbro 1991

Petrén's uppfattning om individens privatsfär skiljer sig helt från den socialistiska. "Medborgarrätt betyder i Ingvar Carlsons tappning . . . allt det som en majoritet av de valda företrädarna för medborgarna beslutar . . . Den klassiska definitionen av medborgarrätt är den motsatta, nämligen att varje medborgare och enskild individ har en för ingrepp från den offentliga makten skyddad privatsfär" (s 32-33). För socialisten Carlsson är medborgaren framför allt en beståndsdel av ett kollektiv. Allt är väl om kollektivet är demokratiskt. För liberalen Petrén är medborgaren först och främst en individ vars frihet måste skyddas.

Minoritetsskydd bildar ett nära besläktat problemområde. Men ett konstitutionellt eller åtminstone ett legalt minoritetsskydd har "varit och alltjämt är tämligen

svårt i vårt land. Sverige är en av de få stater i västerlandet som först i mycket sen tid erhållit en rättighetskatalog . . . Och även sedan en sådan rättighetskatalog . . . kommit till stånd . . . , har den visat sig ha förvånansvärt ringa betydelse både i det politiska livet och i rättsliga sammanhang. När det gäller såväl etniska som fl minoriteter som de politiska har man valt att nöja sig med några få bindande regler. I stället förlitar man sig på det politiska förnuftet" (s 68).

På så sätt får myndigheterna ett kompakt övertag över den enskilde.

"Lagen om allmänt polisregister m m . . . legaliserar ett s k förspaningsregister. Där får polisen införa upplysningar om 'någons personliga förhållanden'." Lagen förutsätter visserligen att upplysningarna måste vara nödvändiga för att polisen skall kunna förebygga och uppdaga brott samt fullgöra sin verksamhet i övrigt. Men det överlämnas till polisen att bedöma vad den anser nödvändigt. "Mycket längre kan man inte komma i en polisstat" konkluderar författaren (s 20).

"Det politiska förnuftet" kan dessutom svikta i vissa fall. De nya reglerna om taxeringsrevisionen innebär bl a att en tjänsteman som utför taxeringsrevisionen på begäran skall ges tillfälle att själv använda den granskades datasystem. "Man har under ärendets behandling inte observerat vad detta stadgande leder till med hänsyn till reglerna om allmänna handlingars offentlighet . . . I och med att skattemyndigheten genom den tjänsteman som utsetts att verkställa revisionen får möjlighet att ta del av det datoriserade materialet . . . blir allt detta . . . underkastat de offentlighetsregler som gäller för allmänna handlingar" (s 133). Vem som helst

borde begripa att svenska företags konkurrenskraft skulle försvinna om denna lagregel tillämpats så ofta som möjligt. Att så inte är fallet visar att revisorernas förnuft än så länge är överlägset politikernas.

Privatsfärens uppluckring har fortskridit rätt långt. Äganderättens ställning i vårt land är ett bra exempel. Regeringsformen innehåller en skyddsregel om överförande av ägande till fast egendom som sker genom expropriation och andra liknande förfogande. "I övrigt är det fritt fram för riksdagen att som lagstiftare i stort sett bestämma vad den vill . . . Regeringen har just lagt fram förslag för riksdagen om en sådan transferering av egendom . . . I samband med förändringar i arbetslöshetsförsäkringen skall de erkända arbetslöshetskassorna, vilka är självständiga juridiska personer, enligt regeringsförslaget i lag åläggas att ge bort sina fonder till de fackliga organisationerna" (s 187). En juridisk persons förmögenhet ges således en annan. Kan lagstiftaren likaledes bestämma att "alla i åldern över 70 år skall överlämna 20 procent av sin egendom till dem som är i åldern 20-25 år"? Finns det något rättsligt skydd?

Lika märklig är bostadsdepartementets promemoria om övernattningslägenheter. "I lagförslaget föreslås att den kommunala hyresnämnden får rätt att vid vite förelägga hyresvärden att bringa hyresförhållandet till upphörande. Principiellt sett är detta ett av de allvarigaste hot som på länge riktats mot Sverige som rättsstat" (s 189).

Ett annat exempel ger upphov till vissa generella slutsatser. Enligt betänkandet om meddelarskydd skall i grundlagen intas regler som ger en anställd hos en enskild arbetsgivare eller medlem i en

förening rätt att med bevarad anonymitet bl a gå till utgivare av tryckt skrift, främst tidning, och lämna denna ett meddelande för offentliggörande i vilket ämne som helst. Men ur Petréns synvinkel är det "viktigt att . . . slå fast de två huvudprinciperna: Offentlig verksamhet skall i princip bedrivas under full insyn från allmänhetens sida, enskild verksamhet är skyddad från insyn utom i fall då sådan är föreskriven i lag för visst fall" (s 195). Det allmännas ingrepp i den enskildes privatsfär får endast ske med stöd av fasta och väl motiverade rättsregler.

Den politiska slutsatsen härav är att "växling vid makten behövs i demokratin" (s 28). "De fasta spelreglerna får större betydelse när innehavaren av regeringsmakten växlar då och då. Oskick hinner inte rota sig och nonchalans hinner inte utveckla sig" (s 30).

Den statsrättsliga konsekvensen är bl a att regeringsformens rättighetskatalog måste byggas ut. Avtalsfrihet, näringsfrihet, äganderätten, familjelivets okränkbarhet m m måste klart och tydligt skyddas av grundlagen (s 80 f).

Samtidigt måste "medborgarnas kontroll över förvaltningen . . . grundlagsfästas genom regler i RF om tjänstansvar, genom regler om rätt att anföra rättsbesvär och om rätt att få skadestånd vid olagliga myndighetsåtgärder samt genom en effektiviserad JO-institution" (s 76).

Frågan om folkomröstning väckte som bekant uppmärksamhet i samband med den bekanta striden kring flyktingmottagning i Sjöbo. Inom det politiska etablissemanget var alla "ense om att det är orimligt att fråga människor som bor i kommunen om denna skall engagera sig i flyktingmottagning eller ej . . . Den

uppenbara orsaken till uppståndelsen är att man . . . är rädd att de vanliga människorna i Sjöbo skall tycka fel och uttala sig mot ett kommunalt engagemang i flyktingmottagandet" (s 15). Men "finessen med folkomröstningstanken är ju just att omröstningen framtvingar en omsorgsfull inventering av argumenten för och emot" (s 17). "De som lägger rassynpunkter på invandringen, kallas vanligen för rasister. I en demokrati måste, även om det är en liten grupp, de som tycker så ha rätt att föra fram denna mening, även om ett stort flertal ogillar den. Vi som tycker att man skall ha en liberalare och mera öppen invandrarpolitik, får tala för vår mening. Meningsmotståndarna skall bekämpas med sakargument, inte med känsloladdade förkastelsesdomar" (s 19).

Den sakliga argumentationens roll i detta samband är en viktig poäng. Medborgarnas kontroll över förvaltningen bör förstärkas, förutsatt att kontrollen utövas förnuftigt. Medborgarna i gemen är mottagliga för sakargument, inte endast för känsloladdade förkastelsesdomar. Det kan tilläggas att de sistnämnda slog helt fel i Sjöbo. Kommunens invånare röstade mot flyktingmottagningen. Kanske hade omröstningens utfall varit ett annat, om flyktingarnas vänner mer förlit sig på förnuftig argumentation.

Den förnuftiga argumentationens roll brukar emellertid undervärderas i olika sammanhang.

Hastig lagstiftning är ett bra exempel. Den annars angelägna skattereformen har således genomdrivits i en rasande takt. "Man har . . . inte skrivit en ny lag . . . I stället genomförs skattereformen på det sättet att man ändrar på hundratals ställen i de . . . gamla lagarna" (s 144). Den politi-

ska kompromissen omvandlades på någon vecka till lagregler" (s 145). Någon saklig granskning av det färdigskrivna lagförslaget behövdes uppenbarligen inte.

Politikernas ringa förtroende för den sakliga argumentationen visar sig bl a genom lagrådets svaga ställning. Lagrådets ledamöter besitter en överlägsen sakkunskap, ändå måste man "konstatera att det i stort sett är den text som den propositionsskrivande assessorn i samråd med enhetschef och rättschef lägger fast som sedan står sig och blir lag" (s 154). "Lagrådet befinner sig ur ren maktsynpunkt alltid i ett underläge" (s 156).

I detta samband är det viktigt att återinföra maktindelningen mellan riksdagen, regeringen och domstolarna.

Domstolarnas roll är viktig inte minst därför att domar måste motiveras. Domskäl bildar ett bra exempel på saklig argumentation som kontrasterar med vissa s k opinionsbildares benägenhet att fälla "känsloladdade förkastelsesdomar". Därför har Petrén på flera ställen (t ex s 169) beklagat att det i vårt land "beträffande det mesta som tillhör den nya förvaltningen saknas möjlighet till domstolsprövning".

En ännu värre företeelse består av "bristen på en egentlig domareetik. Eller rättare innehåll i den domareetik som nu anses gälla" och går "ut på att domstolarna är till för att ut i minsta detalj förverkliga politikernas önskemål och vilja. Högsta domstolen har delvis gått i spetsen för att ge spridning åt denna grundläggande uppfattning" (s 175). HD hade t ex ingenting att invända mot att bli föreslagen som beslutsmyndighet i "administrativa anmälningsärenden" (s 183) rörande avvagningsfrågan i vilka fall som "ett stat-

ligt intresse av sekretess . . . skulle ta över den enskilda målsägandens rätt att få föra straffrättslig talan" (s 180). Sådana ärenden tillhör emellertid inte rättskipning, d v s befinner sig utanför det område som HD enligt regeringsformen bör ägna sig åt. Det kan tilläggas, att domstolarnas styrka ligger i förmågan att underbygga sina domar med en saklig juridisk argumentation inom processrättens ram. Administrativa avvägningsärenden kan inte motiveras lika noga. Om vår högsta domstol är villig att överta sådana ärenden

uppstår frågan om HD "själv . . . är beredd att värna om sin ställning som domstol" (s 184).

Gustaf Petrén var inte endast en framstående jurist. Han var tillika en god medborgare, djupt engagerad i de viktigaste rättspolitiska frågorna. Han stod alltid på den enskildes sida i kampen mot maktmissbruk. Och framför allt: han litade på att förnuftet i långa loppet vinner över makten.

Uppsatssamlingen *måste* läsas av alla som vill landets och medborgarnas bästa.

DANNE NORDLING:

Värdenihilismens svanesång?

"Juridiken vill vara inte endast en lära *om* rätten utan även en lära *i* rätten". Denna travesti på värdenihilismens skapare Axel Hägerströms formulering att det bara finns en lära *om* moral och inte *i* moral anför Svante Nycander, politisk chefredaktör för Dagens Nyheter, för att visa att rätten saknar normala objektiva grunder. Nycander är starkt influerad av de värdenihilistiska lärorna redan från barnsben — fadern var hägerströmian och författare till boken "Personlighet och moral" (1943) i polemik med biskop Torsten Bohlin och kyrkoherde Allan Svantesson. Självt karakteriserar sig Nycander som rationalist och pragmatiker.

Mot honom argumenterar Stig Strömholm, professor i juridik och rektor vid Uppsala universitet, i brevboken *Makten över rätten*. Strömholm har förståelse för det irrationella och ogillar starkt värdenihilismens och Uppsala-skolans praktiska konsekvenser. Ett exempel som han relaterar är den folkliga representantens yttrande att "juristerna bjäbbar om sina formfrågor — men sådant bryr man sig inte om" vilket skedde i en styrelse som skulle bevilja pengar till vetenskaplig forskning.

Det som kunde ha blivit en brännande debatt om värdenihilismen contra värde-realismen domineras i stället av artighetsbetygelser, reservationer och utvikingar på mindre relevanta områden. Boken saknar dock ej intresse eftersom den manifesterar tänkandet hos två mycket bety-

Stig Strömholm och Svante Nycander:
Makten över rätten. Norstedts 1991